

tan hikâye olarak ve ona işaret etmek üzere eklenen "yâ"ya vakıf "yâ"sı adı verilir ve bu tekil-ikil-çoğul, eril-dişil durumuna göre değişiklik gösterir: / "مررت برجل / برجلين" "مررت بامرأة / بامراتين / بامراتين / منين / منين" "مررت بامرأة / بامراتين / بامراتين / منين / منين" gibi; / "مررت بامرأة / بامراتين / بامراتين / منين / منين" gibi. Mecruz tenvinli kelime-de vakıf sonucu ortaya çıkan "yâ"ya da vakıf "yâ"sı denilir: "مررت بزید ← بزیدی" gibi. Sözü'n devamını hatırlayabilmek için sonu sâkin veya esreli kelimeye eklenen uzatma "yâ"sı hatırlama "yâ"sı diye anılır; "مررت بامرأة / بامراتين / بامراتين / منين / منين" cümlesinde unutulmuş olan قام kelimesini hatırlayabilmek için "مررت بامرأة / بامراتين / بامراتين / منين / منين" şeklinde uzatılması gibi. Hatırlama harfi kelimenin son harekesine göre elif ya da vav olabilir. Şiirde vezne uydurmak için kelimenin esresini uzatan "yâ"ya işbâ "yâ"sı adı verilir: "مررت بامرأة / بامراتين / بامراتين / منين / منين" gibi. Aynı amaçla kafiye esresini uzatan "yâ"ya itlak "yâ"sı adı verilir: "مررت بامرأة / بامراتين / بامراتين / منين / منين" gibi.

Kur'an-ı Kerim'de münâdâda tamlayan konumundaki birinci şahıs zamiri olan yâ "يا رب، يا قوم، يا عباد" gibi örneklerde düşmüş olup esre bu düşen "yâ"ya delâlet etmek üzere bırakılmıştır (Sîbeveyhi, II, 209). Yine münâdâda "يا أبت، يا غلاما" gibi örneklerde düşen yâ zamiri yerine tâ ile elif getirilmiştir (a.g.e., II, 210-211). Kur'an'da "يا رب، يا قوم، يا عباد" gibi örneklerde fâsıla uyumu için kelimenin sonunda bulunması gereken "yâ"lar düşmüştür. Sonunda yâ bulunan (menkûs) nekre isimlerde vakıf konumu ile ref ve cer konumlarında "yâ"lar düşer: "يا رب، يا قوم، يا عباد" gibi (a.g.e., IV, 183). Mebnî kelimelere birinci tekil şahıs zamiri "yâ"nın bitişmesi halinde, mebnînin son harekesini esreye dönüşmekten korumak üzere araya nûn-ı vikâye girer: "يا رب، يا قوم، يا عباد" gibi (a.g.e., II, 359, 369, 370). Sâkin bir uzatıcı olan yâ zamiri sonu yâ veya elif-i maksûre olan kelimeye bitiştiğinde üstünle harekelenir: "يا رب، يا قوم، يا عباد" gibi (a.g.e., III, 414).

Arap dilinde değişken, dönüşken ve kaypak bir yapıya sahip bulunan yâ fonemi "أ، ب، ت، ث، ج، ح، د، ر، س، ص، ض، ظ، ع، غ، ه، و" harfleriyle değişim ve dönüşüme uğrar. Bir önceki harfi üstün olan yâ elife dönüşür: "يا رب، يا قوم، يا عباد" gibi. "يا رب، يا قوم، يا عباد" gibi örneklerde de ön üstün olan ikinci "yâ"lar elife dönüşmüştür. Nûdbe elifi tamlayan konumundaki birinci kişi zamiri "yâ"dan dönüşmedir: "يا رب، يا قوم، يا عباد" gibi. Önceki harfi esre olan elif ise "yâ"ya dönüşür: "يا رب، يا قوم، يا عباد" gibi. Zamire bitişen elif-i maksûreler de "yâ"ya dönüşür: "يا رب، يا قوم، يا عباد" gibi. "يا رب، يا قوم، يا عباد" örneğinde esreden sonra gelen nûdbe elifi

"yâ"ya dönüşmüştür. Hemzenin "yâ"ya dönüşmesi özellikle iki hemzenin çıkışması durumunda söyleniş kolaylığı sağlama amacına yöneliktir: "يا رب، يا قوم، يا عباد" gibi. "Bâ"nın "yâ"ya dönüşmesi "يا رب، يا قوم، يا عباد" da gereklidir; "يا رب، يا قوم، يا عباد" örneklerinde ise şiir zaruretidir (a.g.e., II, 273). "Bâ"nın "yâ"ya dönüştüğü yerler de bulunmaktadır. Meselâ "lebbebe / lebbâ, yüleb-bibü / yülebbî, telbibe / telbiye" örneklerinde görüldüğü üzere kelimenin sonunda aynı cinsten üç, hatta iki harfin bir araya toplanması söyleniş zorluğu doğurduğundan son harfleri "yâ"ya dönüşür. Bunun birçok örneği bulunmaktadır: "tezanne-ne / tezannâ, teşaddede / teşaddâ, tesennene / tesennâ, emlettü / emleytü" gibi (Kur'an'da iki varyantı da geçer: el-Bakara 2/282; el-Furkân 25/5). Başlangıcı yâ olan fiilin bu harfi iftîâl kalıbına aktarıncâ "tâ"ya dönüşür: "يا رب، يا قوم، يا عباد" gibi. "Şâliş → şâlî (salı, üçüncü gün) örneğinde görüldüğü gibi sondaki şâ, söyleniş daha kolay olan "yâ"ya dönüşmüştür. Şiirde görülen "hâmis → hâmi, sâdis → sâdi"deki "s → y" dönüşümü de böyledir. Sondaki "yâ"ların "cîm"e dönüşümü özellikle vakıf halinde görülür: Sa'dî → sa'dic gibi (a.g.e., II, 422).

Arap dilinde vâv ile yâ en çok değişim ve dönüşüme uğrayan fonemler olarak dahil oldukları yapıyı değişken, dönüşken ve düzensiz bir konuma soktukları için "illet harfleri" diye anılmıştır. Harekeli veya sâkin "vâv"ın önü esre olması halinde söyleniş hafifliği sağlamak için "yâ"ya dönüşmesi yaygındır: "kuvile → kıle, huwife → hife, rivâz → riyâz, kıvâm → kıyâm, mivzân → mîzân" gibi. Önceki harfi ötre olan yâ da "vâv" dönüşür: "mükyın → mükın, müysir → müsir, tuybâ → tûbâ" gibi. Birincisi sâkin olarak vav ile "yâ"nın bir araya gelmesi halinde söyleniş hafifliği için vav "yâ"ya dönüşür ve şeddelenir: "merdûy → merdiyy, meyvî → meyyit, seyvid → seyvid, levy/leyy, tav / tayy" gibi. Sonuna elif-i maksûre eklenmiş son kök harfi yâ olan "vâv" veznindeki isimlerde yâ "vâv" dönüşmüştür: "fetyâ → fetvâ, takyâ → takvâ" gibi. Aynı vezindeki sıfatlar ise aslı üzere kalır: "reyyâ, şadyâ, hazyâ" gibi. Arap dilinde vâv-yâ dönüşümünden kaynaklanan çok sayıda anlamdaş kelime mevcuttur: "sevğ / seyğ, beyn / bevn, levğ / leyğ, mevş / meys; kınye / kınye" gibi (Lugavî, II, 446-534).

BİBLİYOGRAFYA :

Halîl b. Ahmed, *el-Hurûf* (nşr. Ramazan Abdütevâb), Kahire 1389/1969, s. 32, 46, 48; a.mif., *el-Hurûf ve'l-edevât* (nşr. Hâdî Hasan Hammûdî),

Maskat 1428/2007, s. 13, 130-131, 250-262, ayrıca bk. tür.yer.; Sîbeveyhi, *el-Kitâb* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1403/1983, II, 209, 210-211, 273, 359, 369, 370, 422; III, 414; IV, 159-160, 176, 183, 185, 200, 236, 238, 239, 265-269, 335, 390-391, 433, 436; ayrıca bk. tür.yer.; Ebû't-Tayyib el-Lugavî, *Kitâbü'l-İbdâl* (nşr. İzzeddin et-Tenûhî), Dimaşk 1379/1960, II, 355-542; İbn Cinnî, *Sırru şinâ'ati'l-i'râb* (nşr. Hasan Hindâvî), Dimaşk 1405/1985, II, 729-780; İbn Sinâ, *Meğâricü'l-hurûf* (nşr. ve trc. Pervîz Nâtil Hânlerî), Tahran 1333, s. 20, 27; Hasan b. Kâsim el-Murâdî, *el-Cene'd-dânî fi hurûfi'l-me'ânî* (nşr. Fahreddin Kabâve - M. Nedîm Fâzıl), Beyrut 1413/1992, s. 180-181; Naim Hâzım Onat, *Arapça'nın Türk Diliyle Kuruluşu*, İstanbul 1944, I, 329; İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İstanbul 1980, s. 192, 200, 202, 205, ayrıca bk. tür.yer.; Gânim Kaddûrî el-Hamed, *ed-Dirâsâtü's-şavtiyye 'inde 'ulemâ'it-tecvîd*, Bağdad 1406/1986, s. 361-362; Emîl Bedî Ya'kûb, *Mevsû'atü'l-hurûf*, Beyrut 1408/1988, s. 527-540; Ahmed Cemil Şâmî, *Mu'cemü hurûfi'l-me'ânî*, Beyrut 1413/1992, s. 92-94; Hasan Abbas, *Haşâ'ışü'l-hurûfi'l-Arabiyye ve me'ânî-hâ*, Dimaşk 1998, s. 98-101; *Büyük Larousse*, İstanbul 1986, XX, 12340-12341, 12478.

İSMAIL DURMUŞ

YÂ SİN (يس)

Yâsîn sûresinin başında bulunan ve kendi adlarıyla okunan harfler (bk. HURÛF-ı MUKATTAA).

YABGU

Asya Hunları'ndan Büyük Selçuklular'a kadar Türk devlet ve topluluklarında görülen idarî bir unvan.

Kelimenin kökeniyle ilgili farklı görüşleri ileri sürülmüştür. H. W. Bailey, P. Pelliot ve R. N. Frye gibi araştırmacılar tarafından eski İran dillerine bağlanmak istense de bu konuda kesin bir kanaate ulaşılamamıştır. V. Thomsen, G. J. Ramstedt ve N. N. Poppe gibi filologlar ise Türkçe'deki yap-mak fiil köküne -tayangu, başlagu ve yargu gibi- +gu ekinin getirilmesiyle oluşturulduğunu ileri sürer. Eski Çin kaynaklarında "hiep-ho" şeklinde kaydedilen unvanın Asya Hun İmparatorluğu'nda milâttan önce II. yüzyıldan beri kullanıldığı anlaşılmaktadır (de Groot, s. 116-117).

Yabgu ve yabgu kağan, Göktürk Devleti'nde de yüksek bir idarî unvanı. Devletin kurucusu Bumin Kağan'ın kardeşi İstemî Yabgu-Kağan'ın (552-576) idaresine bırakılan Batı Göktürk halkı kaynaklarda "Yabgu'nun Türkleri" şeklinde anılmıştır (Chavannes, *Documents*, s. 95). Yabgu un-

vanına Batı Göktürk Devleti'nde ikinci defa, kaynaklarda zaman zaman Yabgu-Kağan şeklinde de zikredilen Tohâristan hâkimi Tong Yabgu devrinde (618-630) rastlanmaktadır. II. Göktürk Devleti'nin kurucusu Kutluğ Kağan'ın "İteriş" unvanını aldıktan sonra kardeşlerinden Kapgan'ı şad, To-si-fu'yu yabgu tayin ettiği bilinmektedir. Yine II. Göktürk Devleti'nde Türgişler'in itaatten çıktığı 711 yılı olayları esnasında Türgiş yabgusu, şadı ve kağanın öldürüldüğü kaydedilmektedir. Bu sırada Göktürkler'e bağlı bulunan Tarduş ve Töles boyları yeniden düzenlenip başlarına idareci olarak yabgu ve şad tayin edilmiştir. Göktürk Devleti'nin yerini alan Ötügen Uygur Devleti'nde de yabgu unvanına çok sık rastlanmaktadır. Devletin kurucusu Kutluğ Bilge Kül Kağan'ın (745-747) önce yabgu unvanını taşıdığı zikredilmektedir. Yine Moyen-çor Kağan'ın (747-759) oğullarından ikincisini Tarduş ve Töles boyları üzerine yabgu ve şad tayin ettiği bilinmektedir. Aynı hükümdar tarafından 753 yılında Çin'e elçi olarak gönderilen Tay Bilge Tutuk da yabgu unvanı taşımaktaydı. Yine Küçlüğ Bilge Kağan (821-833) devlete bağlı olan Karluklar'ın üzerine bir yabgu tayin etmiştir.

Bu unvana en sık rastlanan Türk topluluklarından biri de Karluklar'dır. Yabgu kelimesini "cabgüye" şeklinde kaydeden Taberî 119 (737) yılı olaylarını anlatırken Karluk Yabgusu'ndan (Cabgüye el-Harluhî) bahseder (*Târîh*, VII, 125). Daha önce "kül erkin" unvanını taşıyan üç Karluk beyinin 665 yılına doğru güçlenerek yabgu unvanını kullanmaya başladığı görülmektedir. Beşbalık yöresinde yaşayan Karluklar'ın da kendilerine yabgu unvanına sahip Tun Bilge (Tun Pi-chia) adlı bir yönetici seçtikleri bilinmektedir. *Hudûdü'l-'âlem*'de Karluklar'ın yabgu unvanını eskiden kullandıkları, ancak bu eserin yazıldığı tarihlerde (372/982-83) artık bu unvanı kullanmadıkları kaydedilmektedir (s. 97). II. Göktürk Devleti'nin yıkılışı esnasında vuku bulan hadiselerde Karluklar Uygurlar'la iş birliği yapmıştır. 742'de "sağ yabgu" (batı) mevkiinde bulunan Karluk yabgusu, 745 yılında Uygur Kağanlığı'nın kuruluşu sırasında "sol yabgu" (doğu) mevkiine getirilmiştir. Karluk yabguları kendi soylarını Göktürk hükümdar ailesi Aşına hânedanına bağlamıştır. Yabgu unvanına, XII. yüzyılda Hârizmşahlar ile Karahıtaylar arasında anlaşmazlığa yol açan Karluk reislerinden Yabgu Han'ın adında da rastlanmaktadır.

Yabgu unvanının Göktürk Aşına hânedanının 652 yılından itibaren Tohâristan'a

hâkim olan kolu tarafından da kullanıldığı belirtilmektedir. Taberî yine 119 (737) yılı olaylarını anlatırken Tohâristan yabgusundan (cabgüye et-Tohârî) bahseder (*Târîh*, VII, 119). Bu hânedana mensup bulunan Kutluğ 729 yılı olaylarında Çin yıllıkları tarafından yabgu unvanıyla zikredilmiştir (Chavannes, *Notes*, s. 49). Yabguya Hazarlar, Tuna Bulgar Devleti ve Avrupa Avarları'nın yanı sıra Huttel ve Kuça mahallî idare teşkilâtında da yüksek hükümdar unvanı olarak rastlanmaktadır. Yabgu unvanı, Eftalit sikkelerinde "iapgu". Arap kaynaklarında umumiyetle "cabgüye ~ cabbüye" şeklinde kaydedilmiştir. Unvanın kullanımı Karahanlılar'da da devam etmiştir. Ancak Kâşgarlı Mahmud yabguyu (yafgu) halktan biri diye göstermekte ve mevkiinin hakandan iki derece aşağıda bulunduğunu kaydetmektedir (*Divânü lugâti't-Türk Tercümesi*, III, 32). Onun verdiği bu bilgilerin Karahanlı Devleti'nin ilk dönemlerine ait olması kuvvetle muhtemeldir. Unvanın Karahanlılar devrine ait bir Yarkend belgesinde "yabgu beg oğlu" şeklindeki kullanımı da Kâşgarlı Mahmud'un verdiği bilgileri doğrular niteliktedir (Gronke, XLIX/3 [1986], s. 478, 495, 497, 500). X. yüzyılda Oğuz boylarında yabgunun hükümdar unvanı halinde kullanıldığı görülmektedir. İbn Fadlân, Oğuz Türkleri'nin hükümdarına yabgu denildiğini, bunun hükümdarın unvanı olduğunu, Oğuzlar'ın başına geçen herkesin bu unvanı aldığını, yabgunun nâibine "kuzerken" (külerkin) adı verildiğini kaydeder (*Seyahatnâme*, s. 16). Selçuk Sübaşı'nın oğullarından Arslan'ın ve Müsâ'nın yabgu (yavku, beygu, peygu) unvanını taşımaları aynı geleneğin ilk dönemlerde Selçuklular arasında da devam ettiğini göstermektedir. Ancak Büyük Selçuklu Devleti'nde zamanla yerleşik idarî geleneklerin ağırlık kazanmasıyla birlikte pek çok eski Türk unvanı gibi yabgu da yerini sultan ve melik gibi Arapça unvanlara bırakmıştır. Unvanın XII. yüzyıldan sonra kullanıldığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü lugâti't-Türk Tercümesi, III, 32; Clauson, *Dictionary*, s. 873; Doerfer, *TMEN*, IV, 124-136; Taberî, *Târîh* (Ebü'l-Fazl), VI, 459; VII, 80, 119, 125; İbn Fadlân, *Seyahatnâme* (trc. ve nşr. Ramazan Şeşen), İstanbul 2010, s. 16; *Hudûdü'l-'âlem* (Minorsky), s. 97; *Mücmelü't-tevârih ve'l-kısaş* (nşr. Seyfeddin Necmâbâdî - S. Weber), Neckerhausen 2000, s. 83; J. J. M. de Groot, *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit*, Berlin-Leipzig 1921, s. 116-117; Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları* (Ankara 1936), Ankara 1987, I, 35, 46, 166-167, 170-171; E. Chavannes, *Documents*

sur les Tou-Kiue (Turcs) occidentaux, Paris 1941, s. 85, 95, 117, 216; a.m.f., *Notes additionnelles sur les Tou-Kiue occidentaux*, Paris 1941, s. 49; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları*, Ankara 1967, s. 56; Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlîli*, İstanbul 1972, s. 81-82; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1983, s. 126, 139-140, 166, 219, 252, 256, 263, 343; Abdülkadir Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, İstanbul 1988, s. 56-63; a.m.f., "Eski Türk Devlet Teşkilâtında 'Yabgu' Unvanı ve Tarihi Gelişmesi", *TKA*, XVII-XXI/1-2 (1983), s. 71-78; Ahmet Taşağıl, *Göktürkler*, Ankara 1995-99, I-II, bk. İndeks; Osman Aydınlı, *Fethinden Sâmaniler'in Yıkılışına Kadar Semerkant Tarihi* (doktora tezi, 2001), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 157 vd.; S. G. Agacanova, *Oğuzlar* (trc. Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev), İstanbul 2002, s. 207-210; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, Ankara 2002, s. 4, 6, 24, 76, 160, 162; Bahaeddin Ögel, "Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi", *TTK Belleten*, XV/59 (1951), s. 361-379; a.m.f., "Über die alttürkischen Yabgu-Würde", *CAJ*, XIII/2 (1968), s. 126-141; R. N. Frye, "Some Early Iranian Titles", *Oriens*, XV (1962), s. 352-359; M. Gronke, "The Arabic Yarkand Documents", *BSOAS*, XLIX/3 (1986), s. 454-507; C. E. Bosworth, "Payghû", *EL²* (İng.), VIII, 288; a.m.f., "Yabghû", a.e., XI, 224; a.m.f., "Jabguya", *Elr.*, XIV, 316; N. Sims-Williams - É. de la Vaissiere, "Jabguya", a.e., XIV, 314-315.

HÜSEYİN SALMAN
OSMAN GAZİ ÖZGÜDENLİ

YÂDDÂŞT

(یادداشت)

Hâcegân silsilesi
ve Nakşibendiyye tarikatında
sâlikin kalbinin
her an Hakk'ın huzurunda olması
anlamında bir terim
(bk. HÂCEGÂN).

YÂDKERD

(یادکرد)

Hâcegân silsilesi
ve Nakşibendiyye tarikatında
sâlikin müridinden aldığı virdi
kalbi veya diliyle sürekli okuması
anlamında bir terim
(bk. HÂCEGÂN).

YAFA

Doğu Akdeniz'in
Filistin sahilinde bir liman şehri.

Eski devirlerde Kudüs'ün limanı olan Yafa (Yafo, Jaffa, Joppa), günümüzde aradaki boşluklar dolup İsrail'in başşehri Tel Aviv ile bütünleşerek başşehrin bir semti durumuna geldiğinden Tel Aviv-Jaffa diye anıl-